

КАТЕГОРИЯ СТВЕРЖДЕНИЯ ЯК ОДНА З МОДУСНИХ КАТЕГОРИЙ (теоретичний аспект)

Проаналізовано сутність ствердження в лінгвістичних дослідженнях та розглянуто співвідношення модусу і модальності, а також обсяг мовних явищ, закріплених за кожною із цих категорій. З'ясовано питання про належність категорії ствердження до модусних категорій, виявлено взаємозв'язок категорії ствердження й модальності. Серед модальних характеристик висловлень виділено значення ствердження / заперечення та показано їх функційну взаємодію зі значеннями можливості / неможливості, бажаності / небажаності тощо. Установлено, що ствердження виражає стосунок до дійсності за такою ознакою, як наявність у реальності зв'язку між певним предметом та його характеристикою.

Ключові слова: категорія, речення, ствердження, модальність, модус, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність.

Гурко Е. В., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара.
**КАТЕГОРИЯ УТВЕРЖДЕНИЯ КАК ОДНА ИЗ МОДУСНЫХ КАТЕГОРИЙ
(ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

Проанализирована суть утверждения в лингвистических исследованиях и определен статус модуса и модальности, а также объем языковых явлений, закрепленных за каждой из этих категорий. Выяснен вопрос о принадлежности категории утверждения к модусным категориям, выявлена взаимосвязь категории утверждения и модальности. Среди модальных характеристик высказываний выделено значение утверждения / отрицания и показано их функциональное взаимодействие со значениями возможности / невозможности, желательности / нежелательности и т. п. Установлено, что утверждение выражает отношение к действительности по такому признаку, как наличие в реальности связи между определенным предметом и его характеристикой.

Ключевые слова: утверждение, категория, модальность, модус, предложения, субъективная модальность, объективная модальность.

Hurko O. V., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **THE CATEGORY OF AFFIRMATION AS ONE OF THE CATEGORY OF MODUS (THEORETICAL ASPECTS)**

The question of belonging the category of affirmation to the category of modus is one of the problematic in modern linguistics. The relationship between categories of statements and modality has been discussed for a long time by the Ukrainian and foreign linguists. Some researchers interpret the category of affirmation as a part of the category of modality (V. Admoni, E. Halkina-Fedoruk, V. Babaytseva). Other linguists recognize the category of modality and affirmation really closely related, considering them as separate independent syntactic category (N. Shvedova, E. Shendels, K. Habuchan, O. Syrotinina).

Therefore, the goal of this study is to clarify the essence of affirmation in linguistic research and to determine the status of modus and modality, and the amount of linguistic phenomena assigned to each of these categories.

Determining the nature of affirmation was due to different approaches of researchers. In particular, G. Hegel speaks about identity the concept of reality and affirmation. E. Halkina-Fedoruk considers that statement is opposed to denying the act of thinking in which affirms the presence of a fact, but also any statement is the negation of «being».

According to the conception of V. Hack the category of modus reflects the different components of the communicative act: 1) conformity to the predication of reality, including the category of modality (possibility and reality, certainty and uncertainty, the affirmation and negation), 2) the communicative directive of the utterance (narration, questions, suggestions, motivation), and 3) an

informative directive of the utterance, and 4) the structure of the speech act (the person who is the sender of communication), 5) conditions of speech act relating to the social aspects of communication, 6) emotivation.

Affirmations and negations among the characteristics of modal statements are highlighted. Their functional interaction with the meaning of possibility / impossibility, desirability / undesirability is shown. The affirmation expresses a relationship to reality on such features as the presence in reality the connection between the subject and its specific characteristics.

So the expressive character of affirmative units, showing agreement with the speaker previously expressed opinion or subjective interpretation of the situation gives reason to define the category of affirmation as one of the category of modus.

Key words: *affirmation, category, modality, modus, sentence, subjective modality, objective modality.*

Досить проблемним та актуальним у лінгвістиці є питання про належність категорії *ствердження* до модусних категорій. До обґрунтування терміна *модус* українські та іноземні лінгвісти впродовж тривалого часу дискутували про співвідношення категорій ствердження й модальності. Одні дослідники тлумачать категорію ствердження як складову частину категорії модальності (В. Г. Адмоні [2], К. М. Галкіна-Федорук [12], В. В. Бабайцева [3]), інші, визнаючи категорії модальності й ствердження справді близькими, пов'язаними між собою, розглядають їх як окремі самостійні синтаксичні категорії (Н. Ю. Шведова [26], Є. І. Шендельс [27], К. В. Габучан [10], О. Б. Сиротініна [22]).

Лінгвісти, які вважають категорії ствердження та модальності самостійними, прагнуть, утім, вирішити питання їх співвіднесеності. Йдеться загалом про зв'язок між ствердженням і основним модальним значенням речення. Аналіз відомих у спеціальній літературі формулювань, що розкривають сутність співвідношення ствердження й модальності, дає змогу виокремити три підходи до визначення цього явища. У першому випадку ствердження розглядають як форму, у якій реалізують об'єктивну модальність [24, с. 7]. За другим підходом об'єктивну модальність трактують як форму, у якій знаходять вираження стверджувальні речення [18, с. 48]. Третій погляд зводиться до того, що ствердження цілком підпорядковане загальному модальному значенню речення [27, с. 140].

Є. І. Шендельс, відзначаючи, що «ствердження і заперечення наявні за будь-якої модальності, не впливаючи на неї», наголошує на тому, що в деяких випадках заперечення в одному зі своїх побічних значень може виражати модальність – «саме тоді, коли воно втрачає свою заперечну силу, наприклад, у суб'єктивному питанні» [27, с. 141]. М. Грепл, відзначаючи, що «... до модальності в принципі не відносять ствердження і заперечення», підкреслює, «що лише в деяких випадках ствердження й заперечення мають модальне значення» [14, с. 300].

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати сутність ствердження, спроектувати статус модусу й модальності, а також обсяг мовних явищ, закріплених за кожною з цих категорій.

Неоднакове тлумачення зв'язку між категорією ствердження та модальності зумовлене різними підходами дослідників до визначення сутності ствердження [4, с. 30]. Зокрема, Г. В. Гегель говорив про тотожність поняття *реальність* та *ствердження*. Він наголошував на тому, що, «...розглядаючи термін «реальність», передусім потрібно торкнутися метафізичного поняття Бога, від якого походять онтологічні докази його буття. Бог – це сукупність усіх реалій, які не є протилежними» [13, с. 173]. За Г. В. Гегелем, реальність потрібно трактувати як досконалість чи будь-яке *ствердження*, що не містить жодного заперечення» [Там само, с. 173].

Є. М. Галкіна-Федорук вважала, що ствердження – це протилежний запереченню акт мислення, у якому встановлюється наявність якого-небудь факту, але водночас будь-яке ствердження є запереченням «буття» [12, с. 21].

Як зазначав Т. П. Ломтев, «ствердження і заперечення являють собою логічні операції, визначувані з погляду логічної валентності і висловлення... (вони однаково виражають наявність чи відсутність чого-небудь у будь-якому модальному плані)» [17, с. 89].

Співвідношення категорії ствердження та модальності залежить не лише від трактування сутності ствердження, а й від визначення обсягу категорії модальності.

Уперше питанням про співвідношення модальності та модусу зацікавився Ш. Баллі, який давав широке тлумачення категорії модальності, прирівнюючи її до модусу й вважаючи, що найхарактерніше ця категорія представлена в складно-підрядних реченнях. Він започаткував дослідження протиставлення в структурі висловлення диктуму та модусу. Ш. Баллі визначав модальність як «мовну форму вираження інтелектуальної оцінки, або емоційної оцінки, або волевияву» [5, с. 215]. Проблема співвідношення диктуму й модусу в структурі висловлення пройшла кілька етапів. У теоретичному синтаксисі в контексті зміни лінгвістичних парадигм здійснено переорієнтацію: від опису значення окремих складових частин речення (формальний аналіз) до аналізу висловлення (функційний аналіз). Співвідношення модусу та диктуму пов'язують з теорією синтаксичної номінації, теорією референції, преференційно-денотативною концепцією семантики речення, у якій розглядався передусім аспект співвідношення структури речення та його змісту.

У сучасній лінгвістиці багато досліджень спрямовано на розмежування модальності та модусу, визначення обсягу мовних явищ, закріплених за кожною із цих категорій. Так, В. Д. Шинкарук вважає, що категорії модусу й модальності ґрунтуються на принципі комунікативної орієнтації (модус установлює відношення до адресата, адресанта, предмета комунікації, змісту висловлення та його мовного оформлення, тоді як модальність виражає відношення адресата до змісту висловлення з погляду реальності чи ірреальності) [28, с. 54].

Значний вплив на визначення категорії модальності мали праці В. В. Виноградова [8], В. Г. Гака [11], Г. А. Золотової [15]. В. В. Виноградов визначав модальність як основну мовну категорію, властиву різним мовам, що має специфічні засоби вираження залежно від системи конкретної мови. Учений підкреслював, що ця категорія «охоплює всю тканину мовлення» [8, с. 57].

Г. А. Золотова зазначала, що в стверджувальних та заперечних реченнях відображено факт реальної дійсності: заперечення одного факту є ствердженням іншого [15, с. 68]. Вона підкреслювала, що ствердження й заперечення беруть участь у формуванні модальності як категорії багатоаспектної, але в тісному зв'язку з іншими чинниками.

Згідно з концепцією В. Г. Гака, категорія модусу відображає різні складові частини комунікативного акту і включає: 1) відповідність предикації дійсності, у тому числі категорію модальності (дійсність і можливість, впевненість і невпевненість, а також ствердження і заперечення); 2) комунікативну настанову висловлення (розповідь, питання, побажання, спонукання); 3) інформативну настанову висловлення; 4) структуру мовленнєвого акту (особа, яка є відправником комунікації та дейксис); 5) умови мовленнєвого акту, пов'язані із соціальним аспектом комунікації; 6) емотивність [11, с. 19–26].

М. Грепл фіксував загальну (основну), волюнтативну та модальність істинності, визначаючи основну модальність як невід'ємну ознаку будь-якого висловлення, серед волюнтативної модальності виокремлював потреби, можливість і

намір, а в межах модальності істинності розрізняв різні ступені впевненості мовця в змісті висловлення [14, с. 277, 286–289].

О. І. Ніка в статті «Теорія модусу в сучасній лінгвістиці» зазначає: «Модус є когнітивною ознакою, оскільки вербалізує в тексті результат когнітивного процесу мовця, який оцінює, виявляє певні характеристики дискурсивної ситуації, що постулюється ним як актуалізована (категорія локації), розглядається крізь призму знання мовця (категорія епістемічності), її реальності/ірреальності (категорія модальності), ступеня впевненості щодо встановлюваних ним відношень (категорія персуазивності), як і відомості про неї, що ґрунтується на власних перцептивних характеристиках чи переосмислена мовцем через свідомість «іншого» (категорія евіденційності)» [19, с. 21]. Мовознавець наголошує, щоб уникнути термінологічної невпорядкованості та синонімічності, доцільно визначити *модус* як метакатегорію, а *модальність* – як одну з модусних категорій, що позначає реальність/ірреальність повідомлюваного дійсності з погляду мовця і перебуває у взаємозв'язках з іншими категоріями [Там само, с. 21]. Отже, категорія модальності передає відношення змісту речення до дійсності щодо її реальності чи ірреальності. За В. В. Виноградовим, «те, що повідомляється, може мислитися мовцем як реальне, наявне в минулому чи тепер, як те, що реалізується в майбутньому, як бажане, як те, чого потребують...» [7, с. 16]. Ствердження виражає відношення до дійсності за такою ознакою, як наявність у реальності зв'язку між певним предметом та його ознакою [16, с. 26].

На модальному характері ствердження і заперечення наголошував В. Г. Адмоні, зазначаючи, що є «багато градацій: від підкресленого ствердження до повного заперечення з такими перехідними формами, як невпевненість, сумнів... Реальність оцінюють у сфері граматичної модальності саме з позицій мовця, а не відповідно до логічних правил визначення істинності чи неістинності висловлення. Адже в тій оцінці мовця може виявлятися й часткова необізнаність, і свідома неправда» [2, с. 88].

Широке тлумачення категорії модальності властиве концепції П. Адамця, у якій до переліку модальних значень зараховано *ствердження, питання, спонування; реальність, достовірність, ймовірність, нереальність; ствердження, заперечення; потребу, можливість, намір* [1, с. 88].

Комплексне, багатоаспектне дослідження модальних значень запропонували російські мовознавці під керівництвом О. В. Бондарка [23]. Серед модальних характеристик висловлень вони назвали й значення *ствердження / заперечення*, наголосивши на їх функційній взаємодії зі значенням можливості / неможливості, бажаності та ін. [23, с. 68, 71].

Л. О. Бірюлін та Є. Є. Корді серед основних видів модальних значень у лінгвістиці виділяють: 1) оцінку мовцем змісту висловлення з погляду реальності / ірреальності; 2) оцінку ситуації висловлення з погляду можливості / потреби / бажаності; 3) оцінку мовцем ступеня впевненості у висловленні; 4) комунікативну функцію висловлення, яку визначають цільовою настановою мовця; 5) ствердження / заперечення об'єктивних зв'язків між об'єктами, явищами, подіями; 6) емоційну / якісну оцінку висловлення [23, с. 68].

В енциклопедії «Українська мова» автор статті І. Р. Вихованець констатує, що модальність – функційно-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного. Під цим терміном розуміють широке коло явищ різних мов, рівнів. Центральним у категорії модальності є значення реальності/нереальності. До сфери модальності зараховують також значення, що відбивають характер комунікативної спрямованості висловлень (повідомлення, питання, спонування), протиставлення їх за ознакою

ствердження / заперечення, вияви впевненості мовця в достовірності думки, змістові варіації зв'язку між підметом і присудком, виражені допоміжними словами на зразок *може, має, хоче, повинен* та ін. [25, с. 385].

У мовознавчих працях останніх років, у яких розглядають питання модальності речення, вживають терміни «об'єктивна модальність», або «первинна», і «об'єктивно-суб'єктивна», або «суб'єктивна», чи «вторинна». Об'єктивна модальність виражається в категорії способу і є обов'язковою ознакою речення, тоді як суб'єктивна є ознакою факультативною (не обов'язковою), наявність якої визначають завданням конкретного акту комунікації. До широкого кола суб'єктивно-модальних значень належать значення підсилення, тобто підкреслення, експресивної оцінки, впевненості – невпевненості тощо [21, с. 31].

Об'єктивно-модальне значення властиве кожному простому реченню сучасної української мови. Воно може бути реалізоване трьома способами: *морфолого-синтаксичним, інтонаційно-синтаксичним, лексико-синтаксичним*. Кожен із цих способів має свої засоби вираження об'єктивно-модального значення: морфолого-синтаксичний – це спосіб дієслівний; інтонаційно-синтаксичний проявляється у модальній інтонації; лексико-синтаксичний втілюється в модальних лексичних елементах [9, с. 5].

На противагу об'єктивній суб'єктивна модальність не становить обов'язкового елемента кожного висловлення, а може нашаровуватися на основну модальну кваліфікацію, яку зазвичай передає спосіб дієслова. Вона створює додаткову модальну інтерпретацію висловлень. В українській мові є спеціальні лексико-граматичні класи слів – модальні слова, а також словосполучення і речення – їх функційні еквіваленти. До модальних слів належать модальні частки, що означають невпевненість, недостовірність, припущення, здогад тощо: *наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, немов, немовби, ніби, нібито, хіба що* [25, с. 366].

Одним із засобів вираження суб'єктивної модальності в реченні є вставні одиниці. Значення впевненості (ствердження) мовця у повідомлюваному мають у реченні вставні одиниці на зразок: *звичайно, безумовно, справді, звісно, зрозуміло, природно, без сумніву, як відомо, само собою зрозуміло, природна річ, звичайна річ, певна річ, певне діло, немає сумніву, я певен, як ви знаєте, смію запевнити присутніх, згадаєте моє слово* тощо, наприклад: «Звісно, всяк буває» (О. Гончар); «Звичайно, там уже такої краси не буде» (О. Довженко) [21, с. 31].

Дуже поширені у мовленні інтонаційні засоби, які супроводжують основний зміст повідомлення емоційно-експресивними відтінками впевненості, сумніву, недовіри, іронії тощо. Іноді суб'єктивної оцінки висловленому надають зміною порядку слів, наприклад, переміщенням головного члена речення в початкову позицію з відповідним його інтонаційним оформленням [25, с. 386].

Підкреслимо, що в сучасному мовознавстві розмежовують категорію модальності як одну з модусних категорій, що позначає реальність / ірреальність повідомлюваного до дійсності з погляду мовця і взаємопов'язана з іншими категоріями [19, с. 21–22]. Досліджуючи зв'язок категорій ствердження та модальності, на нашу думку, варто дотримуватися такої концепції: ці дві категорії взаємопов'язані й взаємозумовлені. Саме взаємопов'язаністю і взаємозумовленістю можна пояснити суперечності в поглядах деяких дослідників, які або визнають самостійність категорій ствердження й модальності, або визначають ствердження як одну із форм реалізації категорії модальності у вислові.

Отже, виразний характер стверджувальних одиниць, що виявляють згоду мовця з раніше висловленою думкою або його суб'єктивне витлумачення ситуації, дає підстави кваліфікувати категорію ствердження як одну з модусних категорій.

Бібліографічні посилання

1. **Адамец П.** К вопросу о модификациях (модальных трансформациях) со значением необходимости и возможности / Пржемысл Адамец // *Ceskoslovenska rusistica*. – 1968. – Т. 13, № 2. – С. 88–94.
2. **Адмони В. Г.** Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В. Г. Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 239 с.
3. **Бабайцева В. В.** Русский язык. Синтаксис и пунктуация / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 269 с.
4. **Баган М. П.** Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : монографія / М. П. Баган. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
5. **Балли Ш.** Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
6. **Бирюлин Л. А.** Основные типы модальных значений, выделяемых в лингвистической литературе / Л. А. Бирюлин, Е. Е. Корди // *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*. – Л., 1990. – С. 67–71.
7. **Виноградов В. В.** Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В. В. Виноградов // *Вопр. языкознания*. – 1954. – № 1. – С. 3–29.
8. **Виноградов В. В.** О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // *Исследования по русской грамматике. Избранные труды*. – М., 1975. – С. 53–87.
9. **Востоков В. В.** Соотношение модальности и лица в простом предложении современного русского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Востоков. – М., 1977. – 24 с.
10. **Габучан К. В.** Отрицательные структурные схемы простого предложения: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / К. В. Габучан. – М., 1971. – 24 с.
11. **Гак В. Г.** О категориях модуса предложения / В. Г. Гак // *Предложение и текст в семантическом аспекте*. – Калинин, 1978. – С. 19–26.
12. **Галкіна-Федорук Є. М.** Заперечні речення в російській та українській мовах / Є. М. Галкіна-Федорук // *Укр. мова і л-ра в шк.* – 1951. – № 5. – С. 21–31.
13. **Гегель Г. В. Ф.** Наука логики в трех томах / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1970. – Т. 1. – 500 с.
14. **Грепл М.** О сущности модальности / М. Грепл // *Языкознание в Чехословакии*. – М., 1978. – С. 300–306.
15. **Золотова Г. А.** Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 386 с.
16. **Куш О. П.** Ствердження і заперечення в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Куш. – Вінниця, 2002. – 156 с.
17. **Ломтев Т. М.** Предложение и его грамматические категории / Т. М. Ломтев. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 198 с.
18. **Натансон М. Д.** О модальности предложения / М. Д. Натансон // *Тез. докл. конф. по вопр. грамматики герман. и роман. яз.* – М., 1959. – С. 48–50.
19. **Ніка О. І.** Теорія модусу в сучасній лінгвістиці / О. І. Ніка // *Укр. мова*. – 2011. – № 2. – С. 19–29.
20. **Охріменко В. І.** Смысловая структура модальных единиц : монография / В. І. Охріменко. – К. : Логос, 2011. – 403 с.
21. **Плющ Н. П.** Про один із засобів вираження суб'єктивної модальності речення / Н. П. Плющ // *Укр. мова і л-ра в шк.* – 1975. – № 12. – С. 31–33.
22. **Сиротинина О. Б.** Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – М. : Высш. шк., 1980. – 143 с.
23. **Теория функциональной грамматики : Темпоральность и модальность** / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.

24. **Толстой И. В.** Грамматическое отрицание и его функционирование в простом предложении : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. В. Толстой. – М., 1972. – 24 с.
25. **Українська мова. Енциклопедія** / [редкол.: В. М. Русанівський та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
26. **Шведова Н. Ю.** Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 371 с.
27. **Шендельс Е. И.** Отрицание как лингвистическое понятие / Е. И. Шендельс // Уч. зап. МГПИИЯ. – М., 1969. – Т. 19. – С. 137–141.
28. **Шинкарук В. Д.** Категорії модусу і диктуму у структурі речення / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 271 с.

Надійшла до редколегії 12.02.14